

ANADOLU'DA 1071'DEN GÜNÜMÜZE VE GELECEĞİN İKİNCİ BİN YILINA AÇILAN YOL HARİTASI

Prof. Dr. Ahmet Güner SAYAR*

ÖZET

'Anadolu'da 1071'den Günümüze ve Geleceğin İkinci Bin Yılına Açılan Yol Haritası' başlıklı bu çalışmamızda, esas olarak, ilk bin yılın en mühim değişiminin, Cumhuriyet'in ilânı ile, metafizik asırların bitişi ve rasyonel iktisadi bireyin doğuşu olduğu vurgulanmıştır. Geleceğin ikinci bin yılı için de devlet düzenine, ekonomik zihniyet ve yapıya göndermede bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Değişim, İktisadi Zihniyet.

ABSTRACT

In this paper titled 'A Brief Historical Itinary for the Turkish Anatolia from 1071 up to the Present and the Second Millenium', it is emphasized that by the proclamation of the Republic, the most important change took place in the first millenium of the Turkish history of Anatolia: the end of metaphysical epoch and the rise of the trend of rational economic individual. For the next millennium, the nature of political order as well as economic mentality and structure will be considered.

Key Words: Anatolia, Change, Economic Mentality.

* Prof. Dr., Beykent Üniversitesi, İİBF, ahmetsayan@beykent.edu.tr

MALAZGİRT'TEN ÜSKÜDAR'A

1330'lara doğru memleketi Fas'ın Tanca şehrinden yola çıkan ünlü Arap seyyahı İbn-i Batuta, kona göçe Kuzey Afrika'dan Hindistan'a kadar yaptığı bu yolculukta en beğendiği ülke olarak Anadolu topraklarını işaretler.

Biz Türklerin bu topraklardaki serüveni bin yıldır devam ediyor.1071'de, Malazgirt'te, devletle Anadolu'ya gelen Türkler, 1081'de Üsküdar'a ulaştılar. Malazgirt-Üsküdar hattı on yılda çekildi. Lakin bu coğrafyada kalıcılığını tesbit edecek olan devletin, ekonomi ve kurumsal dünyaya ilişkin yapılanmaları yıllar aldı. Osmanlı tarihinden önce Anadolu'nun gördüğü en felaketsel yıllar, 13. asır ortalarında Moğol istilasıyla oldu. O kahr dolu, hüzn dolu yıllar, Türk devlet geleneğine esaslı bir lutfu da beraberinde getirdi. O yılların acı tecrübesi şu gerçeğin altını çiziyordu: Devlet, dinin üzerinde olmalıydı. Selçukluların çözülmesiyle Beylikler dönemi başladı. Bir uçbeyi olan Osmanoğulları 1290-1300 arasında dolu on yıl beylikten devlete geçişin esaslarını konuşuyorlardı. Nihayet, 1300 senesinde, Söğüt Karacahisar'da Dursun Fakih isimli bir hoca Cuma namazında irad ettiği hutbe ile Osman Bey'in sultanlığını ilan etti. Hutbe'nin okunması devlet olabilmenin gerekli şartı idi. Geriye, yeterli şart olan ekonomide bağımsızlığın simgesi sikkenin de kesilmesi gerekiyordu. Sikke de kesildi, devlet kuruldu. Ancak ekonominin içi boştu. Sultan Orhan'ın kardeşi Alaeddin Bey bir hukuki muhit teşkil ederek ekonomik düzlemi kamusal alana bağladı. Artık ekonominin seyrini örfi-sultanî belirleyecekti. Ekonomik düzlemde toprak mirî idi. Bir Osmanlı kanunnamesinde işaret edildiği gibi, “saban girip ziraat yapılan yerde mülk olmaz, mülk mülk-i padişahidir”. Fiyatları narh yoluyla kadılar (devlet) tesbit edecek, sikke ayarı ise sabit vezin üzerinde seyredecekti. Ayrıca, çeşitli vergiler konulabilecekti. Bundan böyle, Osmanlı hukuk sistemi dualistik yapıya kavuşuyor, şer'î hukuk yanında örfî hukuk da yerini alıyordu. O günlerde, 1350'lere doğru gerçekleşen bu köklü değişiklik, edebi ürünlere şöyle yansımıştı:

“Takvayı koydular, fetvayı aldılar.”¹

Fetva ile devlet, ekonomik hayatı tayin ve tespit ediyordu. Bu iktisadî esaslar, dolu bir yüzyıl olan 1350--1450 arasında başarılı oldu. Bu zaman diliminde sadece devlet bir kez, 1402’de dağılmanın kenarına geldi. 1413’de, on yıl süren fetret devri sona erdi.

Ekonomik düzlemin bu yüzyıl da elde edilen neticelerinin olumlu olması, İstanbul’un fethi ertesinde Sultan II. Mehmed için itici bir güç oldu ve sıradan bir Türk devleti olan Osmanlıları pax--Ottomana’ya taşıdı. Artık, fütühat kapısı açılmış, bir cihan devleti olan Osmanlı’da 20’den fazla dilden dinden insan bir araya gelmişti. Devletin hayatiyetine can suyu olan Osmanlı insanı, mümin ve mütevekkil haliyle devlet çarklarını çeviriyordu. Oysa bizim insanımız metafizik asırların ürünü idi. İktisadi madde karşısındaki tavrı ile ağır ve hantal bir zihniyeti temsil ediyor, kâr ve kazanç peşinde uzun soluklu bir koşuşturmayı derin bir tevekkülle “Allah rızkımıza kefil” diyerek reddediyordu. Üretebilmenin yarattığı sıkıntılara katlanıp sermaye birikimine açılan yolu adımlamamasını, içsel olarak onu hür kılmayan bir ipoteğin varlığına bağlayabiliriz. Bu ipoteği, bağlı olduğu inanç sisteminin bir yorumu olan batınî tasavvuf koymuştu. ‘Sana mı ısmarladılar bu yalan dünyayı’, ya da ‘kefenin cebi mi var?’ ve benzeri deyişler halk ruhiyatının atan nabzı idi. Netice itibariyle, imparatorluk bünyesinde servetler şahsi olmaktan çok padişahın lutfu ve ihsanı olarak yukarıdan aşağıya akıyor, müsaderenin varlığı da esasen bu servetleri pamuk ipliğine bağlıyordu.

¹ Cf. A.G.Sayar, “Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması”, (İstanbul, 2009), sf. 93. Bu durum örf-i sultaninin önüne sınırsız bir alanı getirmişti. Ahmedî bu değişimi bir beyit içerisinde şöyle açıklıyordu:

“Her ne yanadan ilm ehli yitirdiler
Din nedürür şerh ü takrir ettiler”

[N.S.Banarlı, “Dasitan-ı Tevârih-i Mülûk-ı Âl-i Osman”, (İstanbul, 1939), sf. 68.

Bir tarafta 'hukuki muhit'in esaslarını tesbit ettiği ekonomik yapı, öte yanda insanın anti-madde eşya telakkisi, temel tabloyu 1450--1550 arası dolu bir yüzyıl, fütühat olgusuyla ayakta tuttu. Hemen ifade edeyim: Osmanlı Türklerinde fütühat 'mülk' esaslı olup 'servet esaslı' değildir. Bu anlayış gereği fethedilen toprağı 'defter ederek' devlet üzerine alır, onu mülküne katardı. Kılıçla alınan toprak, ancak savaşla kaybedilirdi.

KIRILMALAR VE İCATLAR

1550'li yıllar ve sonrası itibariyle Osmanlı tarihinde bir kırılma meydana geldi. Savaşlar sabit hedef / sabit silah ile yapılıyordu. Batı'nın insanı sürekli yenilgiler karşısında Osmanlı'ya direnebilmenin, hatta üzerine gelen dalgayı tersine çevirebilmenin çıkış yolunu madde ile konuşmakta buldu. Neticede, sabit hedefe karşı hareketli silahı icat etti. Artık Osmanlı devleti için toprak kayıpları başlamış, fütühat kapısı da kapanmıştı. Halk ruhiyatı bu mühim değişikliğe cevap verebilmekte gecikmedi:

“Tüfek icad oldu, mertlik bozuldu.”

İcad olunan tüfek, ateşli silahlarda ciddi bir aşamanın ürünüdür ve objektif bir gelişmedir. Bozulan mertlik ise subjektiftir. Mertlik gereklidir ama yeterli değildir. Rasyonel Batı, icad ettiği tüfeğin gelişme kanallarını zorlayarak, bireysel icatlarla onu daha da ileriye taşıdı. Ayrıca yapılan silahlar mucitlerinin adıyla anılmaya başladı. Mesela Martini gibi. Oysa silahı üretmeyen, fakat kullanan Osmanlı insanı içinde bulunduğu irrasyonellikten sıyrılmıyor, Martini'yi kullanırken bile şan ve şöhretten nasib arıyordu. Tıpkı, şu Rumeli türküsünde olduğu gibi:

“At Martini bre Hasan, dağlar inlesin
Drama mapushanesinde namın söylensin”

Oysa maddeyi ışıklarını söndürmediği laboratuarda eğip büken, kırıp döken, denizlerin altında balinaların yörüngesine merak salan Batı'nın insanı şu gerçeği yakalamıştı: Maddenin kendisinde var olan istidad, içeriden dışarıya çekildikçe yeryüzünde hâkimiyet alanları da genişleyecektir. Dolayısıyla, Descartes'in "maddeye hükmetmek isteyen ona râm [esir] olur" diktumu işlerlik kazanıyordu. Dahası, 17. yüzyılın ilk çeyreği itibariyle, bu tarihten takriben on asır önce tarımda ihtilâli gerçekleştiren insan, bu defa belli bir zeminde, Hollanda--İngiltere ekseninde, sanayi ihtilâlini yapacak olan rasyonel iktisadi bireyi üretiyordu. Üst düzey Osmanlı devlet adamları Batı da maddenin bu önlenemez yükselişini ve yaptırım gücünü görüyorlardı. 1830 senesinde Rusya'dan ülkesine dönen Halil Hamid Paşa şöyle diyordu: "Ya Avrupa'yı taklit edeceğiz, ya da Orta Asya'ya geri döneceğiz."

RASYONEL BİREY İHTİYACI

Toplumun ana rahminde spontan bir dölleme ile rasyonel bireyin üretilmemiş oluşu ciddi sıkıntılar yaratıyordu. 1850'lerde mutasavvıf bir şairin, Geredeli Mustafa-i Rumi Efendi'nin şu dörtlüğü toplumun bütününe ışık salıyordu:

"Rah-ı Hakk'adır seferim
Ben bu dünyayı niderim
Koyar da birgün giderim
Ben bu dünyadan usandım"²

Bu tarihten hemen sonra, 1880 ortalarında, muhafazakar bir şair olan Muallim Naci Bey şu dizeleriyle bu anlayışa isyan ediyordu:

² "Divan", (Haz. A.Abdülkadiroğlu—M.Tatçı), (Ankara,1998), sf.96.

“Çıkin şu savmıadan zâhidân, cihanı görün
Nasıl güzel geçiyor âlemin zamanı görün
Bilin betâlet ü gayret nedir, ne hâsıl eder
Bakin şimendifere, bir de kervânı görün.”³

KURTULUŞTAN KURULUŞA

20. yüzyılın eşiği aşıldığında Osmanlı’da hemen her unsurun—akl-ı selim (meşrutî monarşi); kalb-i selim (metafizik insan); zevk-i selim (sanat, edebiyat) -- içinin boşaldığı, bir bitişe doğru aktığı görülüyordu. Bütün bu sonlamalara rağmen, temel soru şu idi: “Bu devlet nasıl kurtulur?”

1912--1922 arası dolu on yıl, topyekûn harplerle geçti: Balkan, I. Dünya ve Kurtuluş Savaşları soluk almadan birbirini ardınca devam etti. Bu meyanda, Kurtuluş Savaşı daha başlamadan önce tükenen Osmanlı Devleti’nin küllerinden yeni bir devlet kurmanın ilk esash sinyali 23 Nisan 1920 Cuma günü verildi. O Cuma günü, daha I. Meclis açılmadan önce, Türk devlet geleneğini çok iyi bilen Mustafa Kemal [Atatürk] Paşa’nın işaretleri doğrultusunda, Ankara’da Hacıbayram Camii’nde zamanın Ankara müftüsü, daha sonra Cumhuriyet’in ilk Diyanet İşleri Reisi, Mehmed Rifat [Börekçi] Efendi irad ettiği hutbe ile Türk milletinin bağımsızlığını ilân etti; böylelikle, devlet kurmanın gerekli şartı yerine getirildi. Aynı zamanda, 1300’de Osman Bey adına okunan hutbenin de hükmü bitmiş oldu. 24 Nisan 1920 Cumartesi günü, I. Meclis ilk toplantısını yaptı. Meclis başkan ve yardımcılarını seçildikten sonra Meclis’ten geçen ilk kanun hükümetlere para basma yetkisinin verilmesiydi. Bugün akıl ve akılcılıkla izah edemediğimiz bir uygulamaya Kurtuluş Savaşı boyunca şahit oluyoruz. Hükümetler, Kurtuluş Savaşı sürerken paraya acilen ihtiyaç duydukları halde, para basılmamış ve İstiklal Harbi ‘sıfır’ enflasyonla kazanılmıştı.

³ Muallim Naci, “Fürûzan”, (İstanbul, 1303), sf. 27.

Kurtuluş, ‘Kuruluş’u getirdi. İlk kurulan, kurtarılan devletin şekli idi. Cumhuriyet ilân edildi. Ancak, bu ilân öncesi son bir yılın en önemli siyasi olayı Lozan’da sıkı pazarlıkların yapılmasıydı. Batılı tazyik ve telkinlere rağmen, tam bağımsızlıktan taviz verilmedi. Hatta bir ara görüşmeler kesildi. Nihayet, Lozan barış antlaşması imzalandı. İmzalanan barış antlaşmasının gözlerden kaçan bir maddesi vardı. Türkiye, beş yıllığına kalkınmasını iktisadi devletçilikle yapamayacaktı. Oysa tek çıkar yol himayeci iktisat politikalarıydı. Osmanlı’dan gelen kötü iktisadi mirasın aşılması için 1930 yılında iktisadi devletçilik uygulamaya konuldu. Bu politikalarla ekonomi ayakları üzerine oturdu, bireysel sermaye birikimine geçildi. 1980 sonrasında devlet üretimden el etek çekerek ekonomiyi tamamiyle ferdi teşebbüslere bırakıyordu. Bu tablo ile Türkiye’de devletçiliğin bittiğini, iktisadi liberalizme geçişin başladığını söyleyebiliriz. Artık bundan böyle, bu topraklarda önümüzdeki bin yıla ekonominin rasyonel kaptanlarıyla gireceğiz. Ancak, ekonominin dengeden kaosa her yuvarlanışında, bunalımın aşılması piyasayı terkeden paranın tekrar dolanıma sokulmasında devletin nizamlayıcı ve güven iklimini tesis edici rolüne olan ihtiyaç da göz ardı edilmemelidir. Devlet, bu zor coğrafyada varlığını elbette tescil ettirir. Akan zaman, Cumhuriyet’in bireyini demokrasinin bireyine dönüşümünü gerektiriyorsa, bu ancak servetin tabana oturmasıyla mümkün olacaktır. Bu demektir ki, iktisaden güçlü bireyin devletin ürettiği servislerden eğitim ve sağlığa olan talebi ve bağımlılığı azalacaktır. Meselenin bu yönünü hizmetin kalitesi belirleyecektir. Fakat, adalet gibi hassas bir konuda devletin özerk kurumlarına ihtiyaç vardır. Güvenliğe gelince: Bu topraklarda asırlar içerisinde sürdürdüğümüz zor ve zahmetli yolculuk devletin bekasına gösterilen hassasiyet ve fedakarlıkla gerçekleşmiştir. Toplumsal birlikteliğimizin devamı için devlet--birey terazilenmesinde dengeyi her iki kesimin rasyonelliği sağlayacaktır.

DEĞİŞİM VE SONUÇ

İkinci bin yıla giderken, Osmanlı asırlarına, 90 yılı bulan Cumhuriyet tecrübesini de katarak yaptığımız bu özet sergilemede eleğin üzerinde kalan taşlar bize sağlıklı bir portre yapma imkanı vermese bile gerçekleşen değişimleri şu şekilde tespit edebiliriz:

1. Bu toprağın insanı, Osmanlı asırlarından Cumhuriyet'in ilânına değin, hep metafizik bir alanın insanı oldu. Bu dünyaya ekonomik çıkar bağlamında ait değildi. Ona, mümin ve mütevekkil bir hayat sürdürmesini bahşeden de devletin varlığı oldu. Daha Osmanlı devleti kurulmadan, devletin din üzerinde olması keyfiyetini bununla açıklayabiliriz. Bir mecburiyet olarak Cumhuriyet, metafizik asırların bitişini tescil etti. Artık söz, olması gereken rasyonel iktisadi bireyindir. Bu birey de yoluna, tıpkı dünün metafizik insanı gibi, devletin koruyucu kemeri içerisinde yoluna girecektir.

2. Devlet modeli, mutlak monarşiden meşruti monarşiye, oradan cumhurun idaresine geçmiştir. Cumhuriyet bireyin 'homo--politicus' kimliğini öne çıkarmıştır.

3. Osmanlı devletinin üzerine abandığı bireyin 'homo—economicus' kimliğini kazanma yolunda önünü açan gene Cumhuriyet idaresidir. Asırların sürüklediği Osmanlı'nın metafizik insanını Cumhuriyet'in rasyonel iktisadi bireye döndürme çabası tam bir olgunluktan uzaktır. Toplumda rasyonel iktisadi birey, her cihetten tam olarak teşekkül etmediği için düşünen bir toplum olmanın gerisinde seyrettiğimiz de muhakkaktır. Rasyonel iktisadi bireyin zuhuru için de, üretimde ve tüketimde demokratizasyon sürecine işlerlik kazandırmadan cumhuriyetin bireyinden demokrasinin bireyine geçiş sağlanamaz.

4. Devletin formu değişse bile, devletin bekaasında süreklilik vardır. Dikkatlerden belki kaçmış olabilir. Malazgirt--Üsküdar hattı on yılda gerçekleşti. Osmanlı'nın beylikten devlete geçişi on yılda oldu. 1402--1413 arasında cereyan eden Fetret devri on yılda aşıldı. Cumhuriyet öncesi devletin

dağılmaya geçişi Balkan Savaşı ile başladı, Mondros’la Osmanlı Devleti bitti, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet’in ilânı ile dirildi. Bu zaman aralığı da on yılda alındı. Türk tarihinde kritik dönemlerin, devletin yapılanması ya da bitişten dirilişe geçişin hep on yıllık zaman aralığına sıkışmadı bir tesadüf müdür? Bir tesadüf olsa bile, bu geçiş dönemlerinin, çözülmeye toparlanmaya, kaostan dengeye, hülâsa, anarşi ve başıbozukluktan devletleşmeye geçişin ortaya koyduğu şu tespit ise gerçektir: Türkler, devlet konusunda çok tedirgin ve hassastırlar. Önümüzdeki bin yıla bu şuurla ulaşacağımızdan da hiç kimsenin kuşkusu olmasın.

KAYNAKÇA

Muallim Naci, “Fürûzan”, (İstanbul, 1303), sf. 27.

Sayar, A.G., “Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması”, (İstanbul, 2009), sf. 93. Bu durum örf-i sultaninin önüne sınırsız bir alanı getirmişti. Ahmedî bu değişimi bir beyit içersinde şöyle açıklıyordu:

“Her ne yanadan ilm ehli yitirdiler
Din nedürür şerh ü takrir ettiler”

[N.S.Banarlı, “Dasitan-ı Tevârih-i Mülûk-ı Âl-i Osman”, (İstanbul, 1939), sf. 68.

Tatçı, M., “Divan”, (Haz. A.Abdülkadiroğlu), (Ankara,1998), sf.96.